

ВАГОМИЙ ЗДОБУТОК УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОГРАФІЇ

Голянич М.І., Стефурак Р.І., Бабій І.О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / За редакцією М.І.Голянич. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 272 с.

Л.І.Пена

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української мови Інституту філології;*

76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380(342)59-60-08

У рецензії акцентується увага на практичному значенні виданого івано-франківськими науковцями словника лінгвістичних термінів, а також на його науковій цінності, що зумовлено потребами сучасної української лексикографії.

Ключові слова: *словник, лінгвістична термінологія, фразеологія, лексикологія, лексикографія.*

*Ні один словник, який би повний не був він,
не може заступити собою
фахового термінологічного словника.
Ось тому кожен фахівець конче мусить мати
в себе під руками також і
термінологічного словника свого фаху.*

Іван Огієнко

В останні десятиліття помітно активізувалися дослідження проблем функціонування термінологічної лексики різних галузей знань, їх нормування та систематизування, вироблення концептуальних засад термінотворення і терміновживання, з'ясування формальної структури терміноодиниць, процесів номінації спеціальних понять та вибору оптимальних форм їх найменування й інших важливих питань термінознавства. Багато уваги приділяється на сучасному етапі також лексикографічному опрацюванню й опису різногалузевих терміносистем, результатом чого є вихід у світ чималої кількості словникової продукції. Непересічним явищем в українській термінографії, на наше переконання, стало видання словника лінгвістичних термінів, авторами якого є викладачі кафедри української мови Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника – доктор філологічних наук, професор Марія Голянич (редактор), кандидати філологічних наук, доценти Роксолана Стефурак та Ірина Бабій.

Рецензоване видання є першим в Україні словником цитатного типу, у якому подані терміни й терміносполуки з царини лексикології, фразеології та лексикографії. Досить рідко, як зазначено в передмові, укладачі вдавалися і до власного трактування термінів та подавали в таких випадках авторські визначення без цитування.

У передмові також коротко обґрунтовано необхідність видання такого словника, з'ясовано особливості структури статей, наголошено на тому, що «він репрезентує як традиційні терміни, які давно «прижилися» в лексикології, фразеології, лексикографії..., так і ті, що використовуються рідко чи є відносно новими або й такі, що мають міжгалузевий статус» (с. 5).

З метою економії текстового простору та для зручності використання автори продумали оптимальну систему скорочень, поданих у рубриках «Перелік умовних скорочень словників, використаних як ілюстративний матеріал» (с. 6-8) та «Загальні умовні скорочення» (с. 9).

Хоча укладачі скромно зазначають, що дефінітивна частина словникової статті складається з одного, двох і більше визначень-цитат, усе ж найчастотнішим є використання чотирьох (антонімія (с. 23), арго (с. 25-26), арготизми (с. 27), варваризм (с. 36), глоса (с. 47), денотат (с. 54), діакронія (с. 60-61), домінанта (с. 62), екзотизми (с. 64-64), запозичення (с. 81), ідіома (с. 86-87), конотація (с. 106-107), лексикалізація (с. 117-118), метонімія (с. 129), мовна картина світу (с. 132-133), парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі (с. 155), семантизація (с. 186-187), синоніми (с. 192), синонімічний ряд (с. 195-196), пароніми (с. 157-158), професіоналізм (с. 176), фразеологічні сполучення (с. 240-241) та ін.), п'яти дефініцій-цитат (валентність (с. 35), евфемізм (с. 63-64), контекст (с. 107-108), концепт (с. 109-110), лексика (с. 116), патронімічна атракція (с. 158-159), поняття (с. 168-169), сема (с. 185-186), словник (с. 202), слово (с. 206-207), фразеологізм (с. 231-232) тощо), рідше шести визначень (антоніми (с. 20-22), крилаті вислови (крилаті слова), афоризми (с. 112-113), семема (с. 190), тезаурус

(с. 219-220) та ін.). Терміни, для тлумачення яких наведено тільки одну цитату, трапляються вкрай рідко. Кожна дефініція супроводжується паспортизацією зі вказівкою умовного скорочення та номера сторінки відповідного джерела. Наведемо приклад однієї словникової статті:

«Семема – «мовна одиниця плану змісту, яка співвідноситься з морфемою (мінімальною одиницею плану вираження) і становить сукупність компонентів її значення (сем)» [...].

«...Одиниця змісту (значення), яка може бути виражена будь-якою формою. С. належить тільки до плану змісту і не може ототожнюватися з конкретними мовними одиницями. С. складається із сем і порівняно з останніми виступає змістовою одиницею вищого ступеня абстракції. Як і сема, С. використовується в дослідженнях семантичного поля слів, у виявленні їхньої подібності й значеннєвої різниці» [...].

«Система значення семами складається, за В.Г.Гаком, із багатьох сем: із архісеми родового значення (тобто класеми) та диференційних сем видового значення чи потенційних сем, що відображають подібні характеристики денотата» [...].

«...Окреме значення слова, розглянуте на емічному рівня, тобто в системі мови» [...].

«... Зміст, елементарне значення, яке реалізується в мовленні (тексті). Семема мають комунікативний, соціальний характер. У словниках вони подаються як окремі значення багатозначних слів» [...].

«...Формально-змістова лексична одиниця, яка є реалізацією лексеми у процесі мовлення. У мовленні завжди реалізується тільки одне з можливих значень лексеми – семема, або лексико-семантичний варіант». Див. лексико-семантичний варіант (ЛСВ) [...]» (с. 190).

У багатьох випадках визначення наукових понять доповнюються розлогішими відомостями про терміни, напр., їх класифікацію, функції, сферу вживання, особливості використання, специфіку взаємозв'язків з іншими

лігвістичними одиницями тощо. Для ілюстрації висловленого подаємо фрагмент однієї з таких статей:

«Антоніми – ... «... визначають не взагалі будь-які протилежні поняття, а обов'язково поняття співвідносні, об'єднані змістом на основі їх протиставлення. Об'єднуються в антонімічні відношення перш за все слова, що мають якісні, кількісні, часові й просторові значення, наприклад: акуратний – неохайний, високий – низький..., день – ніч..., далеко – близько» [...].

«За семантикою (за типом протиставлення) антоніми поділяють на кілька сновних класів. ... Градуальні А. виражають якісну логічну протилежність і виявляють гра дуальну (ступеневу) опозицію, яка вказує на різний ступінь прояву ознаки... (хороший – поганий, красивий – потворний)... Комплементарні А. виражають додатковість (компліментарність) ... значення. Комплементарні антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом складають певне родове поняття, без проміжних ланок (наявність – відсутність, мертвий – живий)... Векторні А. виражають взаємну протилежну спрямованість дій, ознак і властивостей або векторну протилежність лексичних одиниць. Векторні антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємозворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо (вперед – назад, в'їжджати – виїжджати)... За структурою антоніми діляться на різнокореневі (багато – мало, білий – чорний...) та однокореневі (девальвація – ревальвація, заїжджати – виїжджати...)» [...].

«За своєю суттю антоніми неоднорідні. Можна виділити такі їх класи:

1. Антоніми, що визначають значення слів крайніми протилежними точками в системі однорідних понять (якості, стану, часу): молодий – старий, поганий – гарний, перед – зад, лівий – правий, день – ніч..., між якими можливі і перехідні етапи, що не досягають до крайньої точки: холодний – теплий – гарячий, холод – тепло – спека і т.п.

2. Антоніми, що фіксують протилежність, хоч і не окреслену крайніми точками через відсутність точної визначеності в значенні слів, у яких наявний резерв додатковості: вологий – сухий, зрячий – сліпий, правда – брехня.

3. Антоніми, що означають протилежну спрямованість дії: закривати – відкривати, атака – контратака, наступ – відступ.

4. Окремо виділяються антоніми, що вказують на участь у дії двох сторін, кожна з яких виконує протилежну функцію: давати – брати, вигравати – програвати, купувати – продавати, перемога – поразка [...]» (с. 21-22).

Авторському колективу вдалося найповніше охопити сучасний склад лінгвістичної термінології української мови в галузі лексикології, фразеології та лексикографії, врахувавши здобутки кращих лексикографічних видань попередників та істотно доповнивши реєстр новими термінологічними лексемами, які позначають наукові поняття. Структура роботи охоплює 665 словникових статей, у яких пояснено 750 найуживаніших термінів відповідних розділів. Безсумнівним пріоритетом рецензованого словника є те, що, виконуючи своє безпосереднє призначення – знайомити користувачів із дефініціями лінгвістичних термінів, він відіграватиме роль своєрідного довідника чи бібліографічного покажчика: за потреби читач може звернутися до ретельно вказаного біля кожної цитати джерела за детальнішою інформацією.

Автори словника намагалися якнайповніше представити синонімію в сучасній українській лінгвістичній терміносистемі, подаючи питомі українські терміни, їх іншомовні відповідники та словотвірні й фонетичні варіанти, одно- і полілексемні номінації: англіцизм, англізм; багатозначність, полісемія, полісемантизм; багатозначне слово, полісемант; галичанізм, рутенізм; експресема, експресив; домінанта синонімічного ряду, опорне слово, словопоказник, стрижневе слово; перифраз, перифраза, парафраза; русизм, росіїзм, росіянізм; потенційна сема, імовірнісна, факультативна; пряме, вільне, незв'язане, основне номінативне значення слова; усічення, еліпсис; фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразера тощо.

Праця демонструє плюралізм поглядів на одне й те ж мовне явище, назване відповідним терміном. Це виявляється в тому, що науковці при укладанні словникових статей залучали і контроверсійні дефініції-цитати.

Як позитивний факт відзначимо подання в рецензованій лексикографічній роботі нормативного наголошування терміноодиниць, що, за нашими

спостереженнями, не завжди відображене в інших словниках подібного типу. Підвищують інформативну й пізнавальну вартість аналізованого джерела короткі етимологічні довідки при реєстрових лексемах. А це є одним із багатьох критеріїв, що дає підстави кваліфікувати словник як фахову працю високого рівня. Єдине, що ми хотіли б висловити як побажання. Можливо, при перевиданні словника, – це укомплектування заголовного слова-терміна мінімумом граматичних коментарів, як-от: при субстантивах додати закінчення родового відмінка однини, називного множини, інші відмінкові форми, які можуть викликати труднощі у вживанні; супроводжувати деякі термінологічні лексеми спеціальними зауваженнями, напр., про їх невідмінюваність в українській мові тощо. Однак ці наші міркування мають рекомендаційний характер.

Джерела, з яких із дотриманням наукової етики вибиралися дефініції термінів і терміносполук, автори подали в рубриках «Список використаної літератури» (с. 250-253), що охоплює 43 позиції, та «Перелік лексикографічних праць, використаних як приклади у словникових статтях» (с. 254-259), який складається з 74 видань. Для полегшення пошуку необхідних лексем сформовано й наведено вкінці словника «Покажчик термінів» (с. 260-271), що маніфестує реєстрову одиницю зі вказівкою на відповідну сторінку.

Як слушно стверджують фахівці (див., напр., Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография. – Вена-Харьков: Харьковское лексикографическое общество, 1998), значну увагу слід звертати на зовнішню організацію лексикографічних праць, зокрема їх художнє оформлення, формат, специфіку шрифту, вигляд обкладинки тощо. З цього погляду рецензований словник заслуговує, на нашу думку, найвищої оцінки. Особливо справляє враження його дизайн, який демонструє гармонійне поєднання вишуканості та стриманості.

Про високий рівень фахової культури книги свідчить і скрупульозно відредагований текст. Не беручи до уваги небагатьох помічених нами дрібних технічних огріхів (с. 82, 214, 219, 261 та ін.), це видання можна вважати взірцем якісного наукового продукту довідкового характеру.

Оскільки ідея створення словника народилася з практичних потреб – для засвоєння навчального матеріалу з курсу «Сучасна українська літературна мова», то автори-викладачі пропонують його для використання під час вивчення лексикології, фразеології, лексикографії студентам філологічних факультетів, а також аспірантам та вчителям-словесникам. Однак ми переконані, що ця праця стане у пригоді і досвідченим фахівцям вищої кваліфікації.

Отже, упевнено можемо констатувати, що скарбниця української термінографії поповнилася ще одним корисним і необхідним виданням, сформованим на високому науковому рівні, із якнайповнішим залученням термінологічного багатства, що відображає сучасний стан розвитку задекларованих у назві словника галузей науки про мову.

Вагомий здобуток української термінографії. Рец.: Голянич М.І., Стефурак Р.І., Бабій І.О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / За редакцією М.І.Голянич. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 272 с. // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2011. – № 2 (14). – Івано-Франківськ, 2011. – С. 259-264.